

ГЕНІЙ МІСЦЯ

Анатолій Дутчак

м. Калуш

Анотація: В статті автор намагається поділитись власним досвідом використання можливостей краєзнавчих ініціатив при збереженні місцевих архітектурних пам'яток.

Ключові слова: пам'ятник промислової архітектури, культурний ландшафт, утилізація ландшафту, genius loci.

В темі охорони охорони культурної спадщини, зокрема архітектурних пам'яток, я виділю пам'ятки, які відносять до промислової архітектури. В них сама незавидна участь, їх ставлять на облік в останню чергу, причому навіть присутність їх в Державному реєстрі нерухомих пам'яток України не гарантує їм захист від повного знищення. Поряд з нашим містом, в обласному центрі, будівля древньої пивоварні, яка ще з союзних часів мала статус пам'ятника архітектури державного значення, знищена. Їй той статус не поміг як і не поміг такий же статус долинській солеварні, теж занесеній в Державний реєстр.

Якщо відкрити в мережі сторінку Калуської Міської Ради то там, серед іншого, цікавою в розділі “Туризм” є підсторінка “Історична спадщина”. На цій сторінці перераховані 30 об'єктів історичної спадщини — пам'яток архітектури, пам'ятників, меморіальних об'єктів. Очевидно їх більше і вже на сторінці у Вікіпедії про Калуш зазначається, що в місті і в околицях налічується 45 пам'яток архітектури місцевого значення. Цей статус визначається як один із різновидів об'єктів культурної спадщини, окремі будівлі, архітектурні споруди, що повністю або частково збереглися в автентичному стані і характеризуються відзнаками певної культури, епохи, певних стилів, традицій, будівельних технологій або є творами відомих авторів. Особливістю м.Калуша є те, що там з давніх часів існував видобуток кухонної і калійних солей, який потім зосередився на калуському підприємстві TESP (польською мовою: Spółka akcyjna eksploatacji soli potasowych “TESP”; українською мовою: Акціонерне товариство з експлуатації калійних солей “ТЕСП”) — акціонерне підприємство гірничодобувної промисловості, яке існувало в часи Другої Речі Посполитої. Там до останніх часів паралельно існували і працювали древні технології і на той час сучасні. Існувало і працювало обладнання і виробничі приміщення, що були виготовлені і збудовані ще в позаминулому столітті. Ці об'єкти, після закінчення з різних причин їх експлуатації, не попадали в об'єкти історичної спадщини і поступово зникали. Фінальну крапку в історії їх поставили приватизаційні процеси. Всі ми знаємо, що основою західної цивілізації і її матеріального виробництва є власник. Знаємо, що власник є кращим

господарем, що приватні підприємства є завжди ефективніші чим державні. Але це знання не гарантує нам того шляху що пройшов Захід. Історія їх матеріальної цивілізації є історією власності яка створювалась століттями і цей шлях неможливо пройти за десятиліття, а власника неможливо створити призначенням. Навіть на основі закону. На рівні спинного мозку цей призначений власник навіть сам себе не рахує власником. Не кажучи вже про визнання його власником оточуючими. За таких обставин нові “власники” нічого не вкладають у підприємство і намагаються швидко і максимально використати матеріальні об’єкти, якими вони розпоряджаються. І от з усієї підприємницької діяльності на Україні, яка виникла в результаті приватизаційних процесів, самою успішною була заготівля і здача металобрухту яку проводили нові розпорядники. І коли пробувати говорити про архітектурні пам’ятки та їх роль у формуванні культурного ландшафту, нам скоріш за все треба говорити про утилізацію культурного ландшафту. Дослідник герменевтики культурного ландшафту В.Л. Каганський стверджує, що культурний ландшафт, – крім самостійної сутності і цінності, надає особливе поле, екран, проекцію, на яких чітко спостережувані соціальні суб’єкти та процеси, хоча б їх поведінку і соціальні практики не мали до ландшафту зовсім ніякого відношення. З його слів ландшафт – арена, місце дії. Дивлячись на ландшафт і навіть обмежуючись тільки одним лише ландшафтом, ми можемо досить багато дізнатися про інші сутності, як традиційно з ландшафтом пов’язаних, так і не пов’язаних з ним зовсім. Це як читання суспільства по ландшафту, коли з малих деталей набираються основи для серйозного судження про країну, її конструкцію, її структурні зміни.

І от чи не може бути так, що доля тих будівель і обладнання на території нашої області - солеварень, пивоварень, млинів, тютюново-ферментаційної фабрики в Заболотіві - як і в інших регіонах, вказують саме межу цивілізацій, описаних А. Тойнбі. Десь тут проходила і проходить межа, яка згідно класифікації Тойнбі розділяє західну і православну християнську цивілізації. Межа на то і є межа, щоб показувати, фіксувати відмінності, різну поведінку і різні соціальні практики. В нашому випадку, після пересування державного кордону, відбувається відновлення межі і утилізація культурного ландшафту до стану “сміття”, в більшості випадків стихійна і часто за участю місцевого населення. Через незрозумілий статус колишньої державної власності, тимчасові мінімальні витрати нових власників на її охорону, населення іноді просто займається мародерством.

Серед залишків промислових об’єктів в нашому місті привертає увагу калуський пивзавод, який існує ще з 1565 року і може бути так, що сьогодні найдавнішою і ще збереженою будівлею в місті є солодовня калуського пивзаводу. Вона збудована ще в позаминулому столітті і її доля зв’язана з долею самого калуського пивзаводу. Підсумково виглядає так — сьогоднішній власник пивзаводу, який отримав від міської влади дозвіл на

будівництво житлового комплексу, умовою дозволу обіцяв реновацію пивзаводу, обіцяв зберегти з усіх будівель заводу тільки корпус солодовні і там, серед іншого, облаштувати музей пивоваріння. Втім на здоровий глузд зрозуміло, що сьогоднішній власник є підприємцем, очевидно спеціалістом в будівництві і далекий від таких питань як збереження історичної спадщини чи музеєфікація. Також зрозуміло, знову ж таки на здоровий глузд, що цьому питанню збереження повинна передувати робота науковців, спеціалістів-музейників, краєзнавців і хоча б місцевих жителів, у яких болить за долю спадщини міста. Врешті міська влада зобов'язана була напередодні тих перемовин і угод з власником, терміново надати будівлі солодовні статус пам'ятника архітектури місцевого значення. Це був би мінімум, на основі якого можна було б моніторити роботи власника чи ставити нові вимоги, які б гарантували збереження будівлі. Тут необхідно підкреслити, що український капіталізм примхливий і, іноді, непередбачуваний. Поряд з нашим містом, в обласному центрі, будівля древньої пивоварні, яка ще з союзних часів мала статус пам'ятника архітектури державного значення, знищена. Йй той статус не поміг як і не поміг такий же статус долиньській солеварні. Крім того, що це є пам'ятник архітектури, **це є і пам'ятник старої, древньої технології**. І якщо там планувати музей, то це вже є готовий музей, який потребує тільки консервації. Така технологія була в минулому, позаминулому столітті і так ніхто процес солодування не веде уже мабуть сто років. Може бути так, що таких будівель, з незруйнованим начинням, в Європі вже не існує. Зрозуміло, що та солодовня є сумішшю обладнання як старого так і радянського, будівля з польської, австрійської і радянської цегли. Але першою ціллю має бути ретельне дослідження та збереження і музеїфікація технології.

Реальність же така, що “змагання” з тими утилізаторами складне, займає багато часу і виграти в них дуже важко. Тому плідним і, мабуть, найбільш успішним були б намагання максимально напередодні утилізації описати, сфотографувати ті будівлі і обладнання в послідовності технологічного процесу. От що, скажемо наприклад, завадило місцевим краєзнавцям у свій час провести такі міроприємства по відношенню до будівлі і обладнання пивзаводу в Івано-Франківську? І от таке я спробував по відношенню до солодовні калузького пивзаводу. Сьогодні головним і активним інструментом облаштування тієї солодовні чи її реновації є ацетиленовий різак і я фактично змагався з ним. Були місця, де різак прийшов раніше і були вже утилізовані замочувальні чани початкової стадії приготування пива. Австрійські, клепані чани. Демонтовано обладнання солодовних грядок, лопатні ворошители сушильних решіток. Я фотографував ті сушильні решітки стародавньої сушилки і різак працював поряд, паралельно. Фотографував ковшовий елеватор норія, дерев'яний ліфт, тачки старої конструкції, якими по відмітці перевозять зерно, солод і з яких зараз збереглось дві. В сусідньому корпусі, який підлягає демонтажу, я фотографував

наступну стадію – дроблення солоду в дробильному відділенні. Для дроблення солоду застосовувався млин фірми Novák & Jahn, обладнаний автоматичною механічною вагою “Chronos”, збереглась стара вагонетка з ручною тягою для перевезення змеленого солоду.

Ставлячи за мету описувати обладнання і технологію, треба бути готовим до того що, за рідкісними винятками, архіви підприємств як за роки Речі Посполитої, так і пізніші радянські, навіть якщо виробництво продовжувалось і в радянський час, не збереглись. Пошуки в мережі іноді бувають плідними і, для прикладу, для опису автоматичної механічної ваги “ Chronos”, винахід якої був революційним з погляду автоматизації виробництва та зважування на початку 1880-х років, в архівах знайшлась повна інструкція по її використанню видана в 1914 році в Санкт-Петербурзі [1].

Але треба бути готовим і до такого розвитку подій. Я провів там багато часу, і з дозволу власника лазив по корпусах, відмітках і роботяхи, які брали участь в тій утилізації, на перших порах до мене відносились поблажливо. Мовляв - ходить там дивний чоловік з фотоапаратом, фотографує той мотлох, явно безглузде заняття. Я з ними не спілкувався, але потім вони щось запідозрили, відчули загрозу від моїх дій для їхньої, навіть мізерно прибуткової для них, роботи. Хоча б та цегла, якісна польська цегла, яка очищалась і складалась на піддони з якимись убогими цілями. І я відчув ворожість, навіть агресію від них.

Врешті, якщо ви знайдете час і місце для таких речей, може статися так, що вас настигне, вас зачепить *genius loci*, геній місця, дух місця. В римській релігії існували *genius loci*, духи покровителі якогось конкретного місця, села, гори, навіть окремого дерева. Як і положено духам, вони невидимі однак залишають знаки своєї присутності і що ж до їх видимого втілення то це само місто, сама місцевість як вона є в дійсності; риси їх, мова їх це форма землі, нахил вулиць, особливим чином відлущена фарба на стіні; куц, який закріпився на мурі... З якоїсь старої книги про архітектуру я колись давно зробив виписку, що архітектура намагається навчити самостійно бачити “безкінечні змістовні шари, які наповнюють архітектурні пам’ятники” і далі стверджується, що *genius loci* крім того, що істоти духовні, ще й “сутність нашого серця і розуму”. Все це сигнали для тих, хто здатен їх розрізняти і цьому важко навчити але легко навчитися. Володіння місцем власним генієм передбачає його наділення енергією добра, розуму, краси, потайною інформацією, якою може оперувати не свідомість, а підсвідомість людини у вигляді образів, аналогій, метафор, що виявляється в інтуїції, передчутті. Незримий геній місця впливає на людей, яким судилося вловили ті сигнали, що надійшли з невідомого, і здійснили духовний подвиг. Дух місцевості - джерело поглядів, ідей, цінностей, які може як прийняти, і відкинути. Пізнаючи дух місця, ми наближаємося до розуміння змісту тексту культури.

Теоретик архітектури Олександр Раппапорт писав, що використання понять “місце” та “геній місця” у гуманітарній сфері загалом та в архітектурі зокрема залишається на рівні сентиментальної міфології та феноменології. Впровадження в масову свідомість розуміння цінності місця та “genius loci” неможливе без ритуалів, пов'язаних із життям та смертю архітектури. В моєму перекладі фрагмент з його статті: *“Будівля, на відміну від чобіт чи сукні, належать не тільки і навіть не стільки господареві, а й самій Землі. Руйнування будівлі – чи не більш значуща подія, ніж вбивство чи похорон людини. Руйнування будівлі – сакральний акт, акт похорону часу та життя. І поховання будинку має бути прирівняно до поховання людини. Саме в цьому акті великий твір архітектури і нікому не потрібний сарай знаходять трансестетичну спорідненість буття на планеті”* [2].

Тому мабуть приходить розуміння, що я туди вже ніколи не зможу повернутись. Навіть в той музей-муляж, якщо він буде.

Єдине що можу зробити сам, і радити другим, весь матеріал, з усіма фотографіями і описом технології, доцільно розміщувати на сторінках краєзнавчих клубів, осередків Національної спілки краєзнавців або, як мій приклад, на власній сторінці в мережі [3].

Список джерел:

1. Описание автоматический веов “Хронос” сиситемы Рейтер Рейзерт для учета солода при взимании акциза с пивоварения [Електронний документ]. Технический Комитет Управления неоткладных сборов и козенной продажи питей. С.-Петербург, 1914. 73 [20]. іл. URL: https://drive.google.com/file/d/1gFVq_feECXuriVXNaHnD9Lud0VTvT7o-/view
2. Александр Раппапорт. О месте и гении места. Проект байкал [сайт]. URL: <https://projectbaikal.com/index.php/pb/article/view/2189>
3. Матеріали до історії Калуського пивзаводу. Особистий сайт Анатолія Дутчака. URL: <https://dutchak.pp.ua/blog/3922/>

Вибірковий фотоальбом

Будівля солодовні.

Місце, де були замочувальні чани.

Піч для підігріву повітря сушилки.

Сушилка.

Верхня решітка і купол сушилки.

Тачка старої конструкції для перевезення зерна, солоду.

Млин фірми Novák & Jahn.

Автоматична механічна вага “Chronos”

Склади

